

A BÁTHORIAK SÁRKÁNYÖLŐ HAGYOMÁNYA

Az 1969 nyarán folytatott nyírbátori ásatásunk során több fontos lelet kíséretében került elő egy XV. századi domború kályhacsempe, amely tarajos sárkányt ábrázolt.¹ (39. kép) A Báthori várkastély északi szárnya közelében feltárt (K–Ny-i irányú falhoz csatlakozó) – kis téglahelyiség környékén² – a sárkányos leletek mellett – egy Szent Györgyöt ábrázoló csempetöredéket is találtunk.³ (40. kép) Mind a sárkány, mind a Szent György ábrázolásos töredék – a Magyarországon eddig ismert formák alapján – egyedülálló megformálást és kompozíciós rendszert mutat.

A Báthoriak építészeti és iparművészeti alkotásain az 1480-as évek óta jelentkeznek gyakrabban a legeredetibb sárkányos ábrázolások. S ennek értelmében a templommal egyidőben épült Báthori-kastélyban felállított kályhákon is megjelenik a Szent György és a sárkány, mint a Báthori-család régi sárkányölő hagyományának XV. századi alakjai. Éppen ezek az előkerült régészeti emlékek teszik szükségessé a Báthori-család sárkányölő hagyományának részletesebb vizsgálatát.

A BÁTHORIAK SÁRKÁNYÖLŐ HAGYOMÁNYAI

Szabolcs megyében a mai napig megőrződtek a sárkányhoz és a sárkányöléshez kapcsolódó néphagyományok. Ezekben⁴ a főként Báthori Gáborhoz

kapcsolódó mitikus sárkányküzdelmekben fő elemként a sárkánnyal való párviadal, a sárkány megsemmisítése és a buzogánnyal történő küzdelem motívumai jelentkeztek.⁵

A Báthori-család sárkány hagyományáról II. Rákóczi Ferenc is említést tesz.⁶ Elbeszélése alapján Opos – a család mondája szerint – az ecsedi láp sárkányát ölte meg, s ennek nyomán került a Báthori címerbe a három sárkányfog.⁷

Több szerző⁸ szerint a Salamon oldalán harcoló Gutkeled nembeli Vid ölte meg az ecsedi láp sárkányát. Szirmai Antal a Báthoriak címerének magyarázatakor elbeszéli,⁹ hogy a „közvélemény szerint” első Bátor András ölte meg az ecsedi tóban lakó kártékony sárkányt, mely szerinte krokodil, vagy különös nagyságú kígyó lehetett.

A Báthoriak sárkányölésének legérdekesebb teljes hagyományát adja a szilágysomlyói néphagyomány.¹⁰ Itt a várossal szemben levő szikla alatti lyukban lakó hétfejű sárkánnyal küzdött meg a Bátor nevű hős. A küzdelemben először a „sárkány állkapcsáról egy jókora darabot, három foggal együtt vágott le” s végül csellel ölte meg a sárkányt. E bátor férfi jutalmul – mint a Báthori-család őse – a környék birtokait kapta.¹¹

A sárkányküzdelmek közös hőse – a különböző személyként szerepeltetett – családi vagy nemzet-ségiős. A mondák sárkányölő hőse Bátor Opos, mint

1. A tarajos sárkány leírása: sötét, hatszögletű talpazatra erősített, két agyagszalag-talppal. Az ívben végződő fejrész széles agyarakkal és kerek szemekkel van ellátva. A nyaknál két oldalon lyuk látszik. A fejtől egy 13 cm hosszú, tüskével díszített taraj húzódik, amelynek legmagasabb pontja 10,5 cm. A madárkarmos lábak a test mellett a fej elé ugranak. Méretei: H: 19 cm, talp sz. 14 cm, m: 10,5 cm. Báthori István Múzeum, Ltsz. 69.72.1.
2. A Báthori várkastély északi szárnyától KNy-i irányban húzódó falhoz csatlakozó nyugati kis helyiség nyugati téglafalától számított két méteres körzetben, 40–50 cm mélységben, erősen téglatörmelékanyagból – a XV. századi lovagkályha (1454–57) oroszlanos és Szt. Pétert ábrázoló kályhacsempetöredékeivel együtt – jutott a felszínre.
3. Szent Györgyös töredék leírása: piros, mázatlan, sötét szemcsés, 27 cm hosszú gótikus csempe keret-töredékén, mérműves díszítés alatt, gyalogos páncélba öltözött Szent György dárdeját a lábánál vergődő sárkány torkába döfi; a domborított ábrázolás konzolra van helyezve. Méretei: H: 27 cm, sz: 5,3 cm, v: 0,5 cm. Báthori István Múzeum, Ltsz. 69.72.2.

4. ERDÉSZ S., SzSzMF 1 (1965) 3–19. — AEt 20 (1971) 105.
5. ERDÉSZ 1965, 5, 8.
6. II. Rákóczi Ferenc a Báthoriak rokona volt. Bátor Oposról szóló feljegyzéseit közli THALY K., Sz 20 (1886) 5, 7, 9. vö. FERENCZI I., Etn 77 (1966) 49–73.
7. THALY 1886, 5, 7, 9.
8. NAGY I., Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. I. Pest 1857, 217. (Továbbiakban: NAGY 1857). IPOLYI A., Magyar mythologia. Bp. 1929, (2. kiadás) I. 308. ERDÉSZ 1965, 4, 14.
9. SZIRMAY A., Szatmár vármegye fekvése, története és polgári esmérete II. Buda 1810, 79. (Továbbiakban: SZIRMAY 1810.)
10. Petri Mór a Szilágysomlyó vármegye monográfiája II. kötetében (Szilágysomlyó vármegye közönsége 1901. 233–234. A Szilágysomlyó vármegyei mondával rokon vonásokat mutat a bánsági sárkányölő monda. Eszerint Szent György lovag egy sárkányt öl meg a kolumbácsi barlangban.) GYORFFY GY., Etn 47 (1936) 322–323.
11. A földdel egy tündérlány szerelmét is elnyerte. (PETRI i. n. 233–234.)

nemzetségi, illetőleg családi ős a XI. századba – Salamon korába – vezet el bennünket. Ugyancsak ebben a korszakban említik a Gukeled nemzetség másik őseit, Videt is. A Báthoriak első, név szerint ismert történeti őse: Báthori András a XIII. század második felében élt. A Báthoriak somlyói ágának első őse, a XIV. században költözött Erdélybe. A Báthori Gáborhoz fűződő sárkányos mondák pedig az utolsó jelentős XVII. századi fejedelem alakjához kapcsolódtak.

A különböző Báthori sárkányölő monda közül éppen ez utóbbi ad lehetőséget a középkori hitvilág alaposabb megismeréséhez.

BÁTHORI GÁBOR SÁRKÁNYÖLŐ HAGYOMÁNYA

Erdész Sándor alapos tanulmányában végezte el először a Báthori Gábor hagyományok forrásának meghatározását.¹² Munkája során – a felhasznált motívumok elemzésekor – megjelölte azokat a részeket, amelyek a Toldi és Kinizsi mondákból ismertek. Erdész ugyanakkor a Báthori Gábor sárkányölésének motívumában a Gutkeled Vid sárkányviadalával kapcsolatos „ősibb mondai történet néphagyományban való továbbélését látta”, s megállapította, hogy ezek a mondák a jelen korban újabb történeti személyhez, a régibb időben pedig a család őséhez kapcsolódnak.

Mégis a mondottakon túl, szerintünk a Báthori Gábor mondáknak van még néhány igen lényeges és alapos vizsgálatra szoruló rétege. Így Báthori jellemzésénél több új adatra figyelhetünk fel. A hős mindig, mint különleges erejű, nagytermetű ember szerepel. A nép szerint „Báthori Gábor olyan erős ember, hogy a bika nyakát egy vágással levágja.” Máshol „nagy, derék, iszonyú óriási” embernek mondják, aki kihúzza két és félmázsás buzogányát és csikót, bikát hajít át a templom tetején. Hősünkre jellemző az is, hogy „tizennégy mázsás vaspáncél ruhájában” sebezhetetlen. Bűbajos anyja révén tud a számára egyedül ártó¹³ puskából kilőtt piros szemű búzáról. A nagyerejű vitézzel egy bika is szembeszállott. A sárkányt viszont már maga keresi meg viadalra. S rajta könnyen győz, mivel az

anyja „bátor” és „táltos”, olyan bűbajos boszorkányféle volt.

Báthori népmesei vonásai végsősoron emberfeletti tulajdonságokkal bíró táltossal kapcsolatban álló főhősre mutatnak, aki maga is a „bűbajos, táltos” vonásokat rejt magában. S ez a táltos – a magyar „samán” – nem más, mint az emberfeletti képességekkel rendelkező ember.¹⁴ A táltosnak – Báthori Gáborhoz hasonlóan – azonos kapcsolata van a sárkánnyal is. A sárreáli népmesékben a sárkány a nála erősebb táltosnak van alárendelve. Ugyanakkor több esetben mégis megívznak egymással.¹⁵

S jellemző, hogy a sárreáli Csuba azt is tudta, hogy mikor kell a „sárkánnyal megívnia”.¹⁶ Kodolányi János fel is jegyzi a bika (táltos) és a sárkány ilyen küzdelmét. A küzdelem végén a bika ledöfte a sárkányt.¹⁷

A hősökhöz fűződő¹⁸ monda fő jellemzőit azonban – Dobos Ilona szerint is – a „sárkányölő erős ember és a sebezhetetlen hős” motívumaiban kell keresnünk.¹⁹ Bizonyításunkhoz kapcsolódik az is, hogy a Báthori mondába került Toldi monda részlete több ősi réteget rejt magában. Kodolányi János Toldi személyével kapcsolatban – a farkaspárhaj, az emberfeletti erő, a bikával és a cseh vitézzel folytatott küzdelem alapján – Toldi táltos voltára következtet.²⁰

Ennek alapján mi is – az emberfeletti erő, a sértetlenség, a bikával és a sárkánnyal folytatott küzdelem és a „bűbajos” anya alapján – kiegészítve Erdész Sándor eddigi véleményét – Báthori Gábor személyében az emberfeletti táltos vonásait véljük felismerni. A bikával, a sárkánnyal folytatott viaskodása – szerintünk – lehet a táltos küzdelme az ellenséges erővel, amely végsősoron a Jó és Rossz küzdelmét jelenti.

A táltosküzdelmek között lényeges: a táltospróba, amikor Kodolányi szerint²¹ még a fekete bikává változott vénekkel emberi alakban kellett kiállni a birkózó próbát.

A táltosküzdelmekről röviden elmondottakhoz kapcsolódik Solymossy Sándor megállapítása a sárkányküzdelmek sárkányával kapcsolatban, amely szerint a magyar népmesei sárkány minden vonatkozásában más, mint a nyugat-európai: nem állati szörnyeteg, hanem emberi alak.²² E megállapítás

12. ERDÉSZ 1965, 5, 7–8, 14–16.

13. László Gyula lektori véleményében megjegyzi a piros búzaszemmel való sebezhetőségnél, „hogy a honfoglaláskori női sírokban a nyakban hordott piros gyöngy a szemmel való verés ellen véd, de ugyanígy a fülbe fűzött piros szál, a nyakban hordott piros korall is.”

14. DIÓSZEGI V., Etn 65 (1954) 42. LÁSZLÓ GY., Etn 70 (1959) 447.

15. KÁLMÁNY L., Etn 28 (1917) 260–266, ROHEIM G., MNyör 55 (1926) 35–42, 70–77. SZÜCS S., Etn 51 (1940) 4, 459. — uó Jász 5 (1959) 2, 68. KODOLÁNYI J., Etn 56 (1945) 32. LÁSZLÓ 1959, 446–449.

16. SZÜCS 1940, 458.

17. KODOLÁNYI 1945, 34.

18. DOBOS I., Etn 81 (1970) 104.

19. Uo.

20. KODOLÁNYI 1945, 35. Mályusz Elemér a Bontond mondatól — a Szent László küzdelmeken keresztül — a Toldi monda igen jellemző vonásáig vezet le a paraszti birkózásra, a táltosviaskodásra jellemző párviadal-motívumokat. MÁLYUSZ E., Az V. István-kori gesta. Ért. tört. tud. 58. Bp. 1971. 103. Továbbiakban: MÁLYUSZ 1971.)

21. KODOLÁNYI 1945, 33.

22. SOLYMOSSY S., Etn 33 (1922) 30–43. Vó. Etn. 42 (1931) 125. Vó. Etn 40 (1929) 133–152. Vó. MN IV. Budapest 1943, 340–382. — MAGYAR K., SLÉ 2 (1971) 18.

39. Nyírbátor, XVI. századi kályhacsempe. — Ofenkachel aus dem 16. Jh. in Nyírbátor.

és egyéb kutatásai alapján véli Erdész Sándor a nyírségi Ámi Lajos emberalakú sárkány alakjait, a honfoglalást megelőző kor vallási maradványainak.²³ Véleményünk szerint is az emberalakú sárkány sok vonatkozásban az Ural-altáji, szibériai népek feketesámán alakjához hasonlít, amely a gonosz erő képviselőjeként embert is eszik. A vele szemben álló fehér sámánnal, a jó és rossz, a világosság és a sötétség, a sárkányölő hős és a sárkány jelképei is lehetnek.

Így végsősoron az tűnik ki, hogy a középkor sárkányölő harcos szentjének, Szent György kultuszának kereszténység utáni átvételét, és elterjedését éppen ez a honfoglalóknál meglevő és a Báthori mondában fennmaradó pogány hitvilág segíthette. Ennek bizonyítéka a görög népmesékben is meglevő törvényszerűség: amely szerint, a korábbi pogány

vallási felfogás istenei, mitikus lényei később a népmesék hőseivé egyszerűsödnek le, illetőleg a keresztényvilág szentjei veszik át szerepüket és őrzik hagyományukat.²⁴

Hogyan maradhatott fenn számunkra a XX. századig a pogány hitvilág e néhány eleme? S miként őrizhették meg a Báthori Gábor mondák a sámánküzdelmek: a Sötétség és Világosság küzdelmének táltoshagyományba rejtett alapelemeit?

Már többen megfigyelték, hogy az ősi pogány magyar hitvilág elemei a keresztény korban elsősorban a Jó (Világosság – Fehér – Keresztény) és a Rossz (Sötétség – Fekete – Ördög – Gonosz – Pogány) harcaként maradt fenn. A keresztény egyház az ördögöt, a rosszat fekete, tisztátlan szörnyként képzelte el. Ez a gonosz lélek állat és emberalakot is ölthetett szerintük. Ennek a felfogásnak

23. ERDÉSZ S., Etn 72 (1961) 313—324. Ámi Lajos meséi I. kötet. Új Magyar Népköltési Gyűjtemény XIII.

(Szerk. Ortutay Gyula) Budapest 1968, 76. MAGYAR 1971, 19—20.
24. MAGYAR 1971, 38.

igen sok bizonyítékát ismerjük. Szent Nilus apátot a XI. századi felfogás szerint a sátán Fekete ember képében támadja meg.²⁵ Richard sans Peur is birkózott az ördöggel, mint Szent Wulstanus, akit az oltár előtt támadott meg.²⁶

A keresztény felfogás ábrázolása szerint jelenik meg később a pogány hagyományokat őrző magyar Szent László legenda ábrázolása a falképeken, ahol a festők szerint Szent László mindig fehér lovon ül, a kun (a pogány) fekete ember pedig sötét lovon.²⁷

Jól követhető az is, hogy a színek ilyen jelzése a keresztény világfelfogás szimbolikája alapján jelentkezik. Így érthető, hogy Ranimirus király seregét 834-ben – a pogány szaracénok elleni küzdelemben – Szent Jakab, a spanyol nemzeti szent támogatta, aki fehér paripán ült és egyik kezében fehér zászló volt. A IX. században Szent Demeter fehér lovon űzte el a Thessalonikét ostromló barbárokat. A konstantinápolyi császárt a pogányok ellen Szent Oláf segíti meg, aki fehér lovon ült, kezében fehér lobogóval. 1190-ben Barbarossa Frigyest Ikoniumnál fehérbe öltözött, fehér lovon ülő lovagok segítették győzelemre a török ellen. Az alkazári ütközetben valami emberfölötti fényes, fehér ruházatú, mellükön vörös keresztet viselő katonák futamították meg a pogány seregeket. Jacobus Voragine arról emlékezik, hogy Jeruzsálem bevételekor a létrán egy fehér öltözötű, ruháján vörös keresztet viselő hatalmas lovag, Szent György vitéz vezette a falakra az ostromlókat.²⁸

A régi hitvilág pusztulását, illetőleg beolvadását gyorsította Magyarországon, hogy nemcsak a régi pogány hitvilág, hanem a pogánysággal kapcsolatos mondák, hagyományok ellen is állást foglalt a keresztény hittérítés. Jól bizonyítják ezt a különböző honfoglaláskori eredetmondák vizsgálata. Ezeket az ősi mondákat megszületésük és kifejlődésük után szinte azonnal pusztulásra ítélték. Pusztulásuk az államalapítás: a kereszténység térhódítása révén nagyobb részben bekövetkezett.²⁹

Viszont a nép hagyományába került pogány elemek: a régi hitvilág maradványai, mondák őrzik, az egyszerű emberek révén a szóbeliség útján terjedtek és maradtak fenn. Végsősoron a nagy szívóssággal őrzött tiltott elemek a néphagyomány útján – mint a tiltóknél – a mesékbe, hősi mondákba rejtöztek.

A fennmaradó mondák hagyományain túl a keresztény „jelképes természetrajz” elemei a románkor

40. Szent Györgyös kályhacsempe Nyírbátorból. XV. század, 1:2 – Ofenkachel mit St. Georgenbild aus Nyírbátor, XV. Jh.

művészetében oszlopféjekon, domborműveken, falfestményeken, iparművészeti tárgyakon közvetlenül jelentkeznek a pogány kor szimbolikus állatalakjaiban.³⁰ Ezeknek az állatábrázolásoknak jórésze a régi sámánhit hagyományainak őrzőivé, mentőivé lettek. Az oroszlán, sas, galamb, sárkány és más állatok a középkori művészetben mindenütt a bibliai jelenetek, valamint a jó és a rossz küzdelmét ábrázoló jelképekként szerepelnek. Krisztus alakját he-

25. HORVÁTH C., ITF 31 (1928) 51.

26. Vö. — Az ördögről RÖHRIG L., Etn 77 (1966) 212—228. BALTRUSAITIS J., Le moyen âge fantastique. Paris 1955, 37.17. kép. A kétágú villával ábrázolt ördög a sárkány és különböző szörnyalakok társaságában jelentkezik. A „kettős gorgofőnek” több ún. hármas farkasfoga van. Újabban SÁLZLE K., Tier und Mensch; Gottheit und Dämon. BLV. München 1965, 8—499. teljesebb összefoglalását adja a problémának.

27. LÁSZLÓ GY., A népvándorlaskor művészete Magyarországon. Budapest 1970, 109. (Továbbiakban: LÁSZLÓ 1970.)

28. HORVÁTH 1928, 5, 39, 40, 41.

29. KRISTÓ GY., Etn 81 (1970) 113—129.

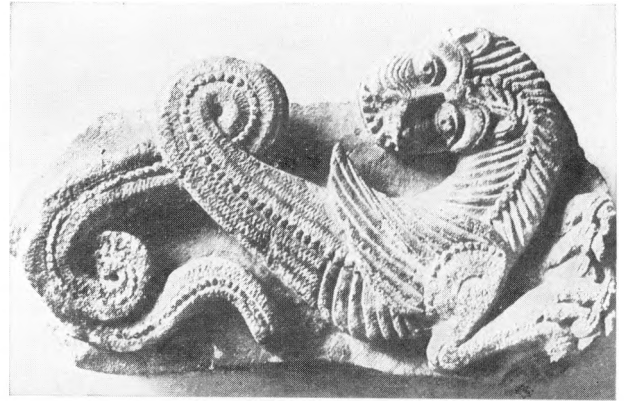
30. RAPAICS R., TK 71 (1939) 470—472. Az avar mitológia lecsapódásait a középkori egyházi jelképvilág pokol-pogányság képzetében kereshetjük. LÁSZLÓ GY., A népvándorlaskor lovasnépeinek ősvallása. Kolozsvár 1946, 24.

lyettesíti pl. a bárány, a fa (életfa), a párdac és a kereszt.³¹ A pogány csodafiúszarvas helyett Szűz Mária kultusza kerül.³² Így lesz – Fettich Nándor szerint – a pogány sámán helyett a közvetítő és segítő a Szűz Mária.³³ Az asszonyt: a Szeplőtelen Szűzet – a keresztény tanítás hirdetése szerint³⁴ egy nagy vörös sárkány veszi üldözőbe, de ő eltapossa a kígyó fejét, a bűnt és így alázza meg az eretnekeket és hitetleneket, a sárkány ivadékait.³⁵

Már több ízben vizsgáltuk,³⁶ hogy míg a sárkányviaskodás és sárkányölés szerepében a X. század végétől Szent György lovag lesz a pogányság felett diadalmaskodó szent, addig a XIII. századtól – a legendák szerint – Szent László válik a pogányság, a sárkány elleni keresztény küzdelem főhősvé és az alakjához kapcsolódó régi pogány hagyomány őrzőjévé. Ennek bizonyítását segíti Kristó Gyula alapos krónikaelemzése, aki kiderítette, hogy a XIII. század elejére nagy változás, illetőleg fellazulás történik.³⁷ Ezután a XIII. századi átalakulás nyomán az egybemosódó, főként keresztény és a töredékes pogány világgép létrehozta a Szent László legendában az egyházi szöveg és a pogány hagyományt őrző ábrázolás közötti ellentmondást. A képeken – László Gyula megállapítása szerint – az látszik, hogy a régi pogány hagyományból többet ismert és használt fel a festő, mint a szigorú keresztény legenda szinte dogmatikus szövegében az egyházi író.

Visszont a régi hagyományok ezidőben történő gyorsabb felszínre kerülése alapján érthető lesz, hogy a hazai Szent László legendák XIII–XV. századi falfestményei miért a honfoglalás kori, sőt az avar korra visszanyúló művészi hagyományt őrzik.³⁸ S ugyanakkor az egymással küzdő két honfoglalás kori kozmikus hős: a fehér és a fekete sámán küzdelmének gyökerei a még távolabbi: a szkíta, sőt az azt megelőző idők hitvilágából is származtathatók.³⁹

A XIII. században a honfoglalóknál meglevő sámánhit keresztény mezben: a Sötétség és Világosság harcában jelentkezik legfőképpen. S az ugyancsak Sötétség és Világosság pogány küzdelmére épülő – XI. századi eredetű – Szent György kultusz pedig Szent László lovag alakjában egyesül a XIII. században.

41. Köemlék a Szent Genováva templomból, XII. század. (Debidour nyomán) – Steindenkmal aus der St. Genevievekirche, XII. Jh. (nach Debidour)

Kutatásaink alapján azt kell mondanunk, hogy ekkor lesz Szent László, a keresztény harcos védőszent: a Szent György lovag magyar megformálója, aki régi, honfoglalás előtti pogány elemek fenntartásával kel életre, mint a pogányság, a sárkány elleni küzdelem egyik fő védnöke. S vele szemben a kun: a leányrablás, a fegyveres küzdelem, a birkózás motívuma alapján – a népmesék sárkányalakjaként – a Sötétség erőt, az emberformájú Sárkányt, a Fekete sámán alakját testesíti meg.

A XIII–XV. századi Szent László ábrázolások ismert mitológiája – a Szent György kultusz mellett – nem egyedül menti meg számunkra az ősi hitvilágot. A legenda hasonló változata bekerül a balladákba is.⁴⁰ Ugyanakkor, a különböző hősök legendája mellett a táltos, a boszorkány a bűbájos emberek hagyománya is megőrizz több igen fontos vonást régi pogány hitünkéből, s főként annak egyik rétegéből: a Sötétség és a Világosság küzdelméből.

A napjainkig fennmaradó táltos képe – mint a Toldi és Báthori mesék mutatták – jelentősen átalakul. Ezt a lényeges változást mutatja az is, hogy már a táltos: az emberfeletti hős viaskodik, és nem a táltos állatalakot öltött élettelke.⁴¹

A XV. században még fennmaradó néhány pogány hagyománytöredéket számunkra a XVI. századi török hódítás konzerválja. Az Alföld és a Nyírség népénél így őrződik meg legjobban – egészen a XVIII.

31. FETTICH N., Etn 70 (1959) 71. — DOMONKOS PÁL P., Etn 70 (1959) 13–55. A keresztény hitvilágba került szimbólikus ábrázolásokra CHAMPEAUX G., Sterckx 5., Introduction au monde des Symboles Paris 1966., 6–467. Az életfa ábrázolások 297–322.

32. FETTICH N., Etn 69 (1958) 357. László Gyula az ősi istenanya tiszteletéből megmaradó hagyományt a középkori Boldogasszonyhitben fedezi fel (LÁSZLÓ 1970, 124.)

33. FETTICH 1958, 357.

34. BÁLINT S., Sacra Hungaria. Budapest 1943, 23. (Továbbiakban: BÁLINT 1943.) BALTRUSAITIS 1955, 129. 60. ábra. A Szűzet tartó életfa gyökereit sárkányok rágják.

35. BÁLINT 1943, 24.

36. MAGYAR 1971, 3–40. — VÓ., AASz 14 (1971) 153–161.

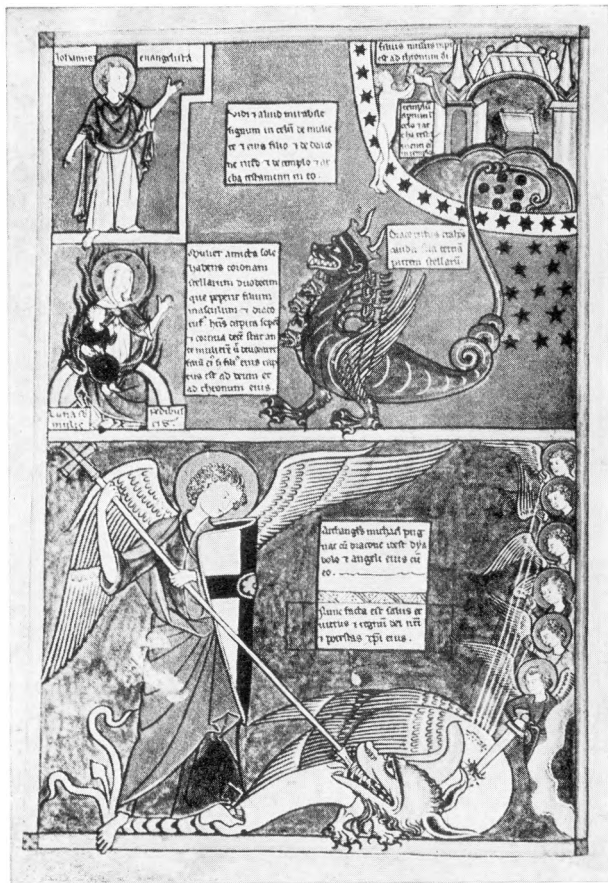
37. KRISTÓ 1970, 117, 129.

38. Fettich Nándorral Sz 78 (1944) 328–335. és Dercsényi Dezsővel szemben (Szépművészet 1944), valamint Anthung 1 (1947) 86. — több munka mellett — az Etn 1959, 449. és utóljára i. m. 1970, 107. foglalt állást a Szent László képek ősi pogánykori hagyományőrző szerepe mellett.

39. LÁSZLÓ 1970, 107.

40. VARGYAS L., Etn 71 (1960) 479–523.

41. DIÓSZEGI 1954, 64.

42. Részlet a Jelenések könyvéből. (Mendel nyomán) — Detail aus der Apokalypse. (nach Mendel)

századig – a régi pogány hagyományt őrző; a XV. századi „balladakorszak” színvonala.⁴²

Jelentősen segíti a „régii” megmaradását Szent László és a szentek után a hősközhöz: Toldi, Kinizsi, Báthorihoz fűződő különböző – köztük pogány eredetű – hagyományok fennmaradása is. A népi kollektív fantáziát foglalkoztató mesék – a nevezetes,

legendássá váló történeti hősről – egyes vidékek hosszú ideje őrzött, feledésnek induló hagyományanyagát kapcsolják magukhoz. Így válik a Báthori Gábor legenda – az ismert történeti legendák átköltésével – az élő néphagyomány „tátos” képének felhasználásával az ősi hitvilág töredékeinek megformálójává és megőrzőjévé. A XX. századi népmese több motívumán keresztül őrzője lesz a később vizsgálatra kerülő – Szent György kultusz nyomán kialakuló – Báthoriak családi sárkányölő legendáinak.

A BÁTHORI SÁRKÁNYÖLŐ MONDAK TÖRTÉNETI KIALAKULÁSA

A GUTKELED NEMZETSÉG ÉS A SZENT GYÖRGY KULTUSZ

A X. század végén és a XI. század elején kialakuló magyarországi Szent György kultusz az Árpád-koron át egészen a XIII. század végéig képviselte a pogányság, a Sötétség, a sárkány ellen küzdő lovagszent Európában is általánosan ismert alakját. Szent László alatt megerősödő kultuszát a hercegek győztes harcaiban résztvevő Gutkeledék is átveszik. Ennek bizonyítékai a nemzetség rövid Árpád-kori történetének és a birtokaikon emelt egyházak titulusainak vizsgálatokor jelentkeznek.

A Gutkeledék – a nemzetség egyik ága szerint – a X. század végén jöttek Magyarországra.⁴³ A Képes Krónika szerint viszont Péter király alatt kerülhetek ide.⁴⁴ Ugyanakkor néhány kutató magyarországi letelepedésüket a XI. század végére teszi.⁴⁵

A Vencelintől való mondai származtatás elvetése után komolyan számításba vehető a Péter királysága idejében történő bevándorlásuk is.⁴⁶ Véleményünk szerint is Gut és Keled, Péter testőrségének vezetői voltak.⁴⁷ Leszármazottaik még Salamon és a hercegek harcaiban is résztvehettek.⁴⁸

42. VARGYAS L., Etn 73 (1962) 249. — CSANÁDI I., — VARGYAS L., Röpülj páva repülj, Budapest 1954, 583. — ORTUTAY GY.—KRIZA I., Magyar népballadák. Budapest 1968, 150—161. A néprajzi gyűjtőmunka még igen sok fontos forrást hozhat napvilágra. László Gyula szerint, mivel „saját népünket sem ismerjük eléggé, úgy csak egy-egy komoly adatgyűjtés sejteti csupán hogy szokásainkban s nyelvünkben milyen ősi emlékek lappanganak.” (LASZLÓ GY., Ósvallásunk nyomai egy szamosháti kocsistörténetben. Kolozsvár, 1945, 29. (Továbbiakban: LASZLÓ 1945) A tárgyalat meséken kívül éppen a nyírségi hitvilágból származó szamosháti kocsistörténet is igen fontos ősi elemeket őriz. (LASZLÓ 1945, 3—32.)

43. Az 1326-ban kelt birtokmegerősítő oklevélben szereplő adat, hogy a nemzetség birtokait István király adta ősüknek Vencelinnak az 1326-i oklevél eredetijében hiányzik (GYORFFY GY., Sz. 92 (1958) 582.)

44. SRH. I. 298. A történeti kutatásaink szerint a nemzetségi ős Péter idejében kerülhetett Magyarországra. Györffy György Kézai adatát (Catalogus Fontium Historiae Hungaricae szerk. Albinus Franciscus Gombos III. Budapest 1938, 2154, 4630. (Továbbiakban: Catalogus) elfogadja, de szerinte Gut és Keled testvérpár volt a nemzetségi ős.) GYORFFY 1958, 579.

45. KARÁCSONYI J., A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig II. Budapest 1901, 19, 21. (Továbbiakban: KARÁCSONYI 1901) — CSÓKA L., A latin nyelvű történeti irodalom kialakulása Magyarországon a XI—XIV. században. Budapest 1967, 547. (Továbbiakban: CSÓKA 1967.)

46. BALOGH J., BÍMF 2 (1956) 7. úgy véli „a krónikáink szerint, hogy a nemzetségnek nevet adó Gut és Keled Szent István hívására jött be”. SZIRMAI 1810, 74. is Péter idejébe helyezi bejövetelüket.

47. GYORFFY 1958, 579.

48. Vid ispánt a nemzetség Salamon-kori leszármazottjának tekinti MÁLYUSZ 1971, 69.

A források szerint⁴⁹ a nemzetség első fészke gyanánt a Székesfehérvártól északnyugatra eső kis Gut falut tekinthetjük. Ugyanakkor a nyíri részen szereplő Gut szintén a Gutkeledek ősi birtoka volt.⁵⁰ Így nem lehetetlen az sem, hogy a XI. században a királyt támogató nemzetségtagok a királyi, illetőleg a királytól kapott földeken: székesfehérvári Gut környékén és távolabb, míg Géza herceghez, illetőleg a hercegekhez tartozó dukátusi területen az őket támogató Gutkeledek éltek, főként a nyírségi Gut központ és környékén. Ennek alapján, csak fenntartással kezelhető Balogh István következtetése, aki a Székesfehérvár melletti Gut nevű birtokot tartja a nemzetség ősi központjának, ahonnan a nemzetség ága – még valószínűleg a tatárjárás előtt – áttelepült a Nyírségbe.⁵¹

A Képes Krónikából ismert Vid⁵² – Salamon király álnok tanácsadója – a dunántúli, illetőleg a királyi földön élő nemzetséghez tartozott. (Bácsi ispán volt, akárcsak az 1111-ben szereplő Keled.⁵³) Ez a Vid – a király és a hercegek harcában – mint királyi ispán vehetett részt néhány nemzetséggel.

S az is nyilvánvalónak látszik, hogy a nemzetség felemelkedése Péter támogatása idejében kezdődhetett. S érthető módon a hercegek győzelmével a dukátusi leszármazottak: a nyíradonyi kegyúri monostorral és a Gut melletti nemzetség központtal rendelkező nemzetségtagok kezdik meg a felemelkedésüket.

A nyírségi nemzetségi központ korai jelentősége abból is látható, hogy a Székesfehérvár környéki Gut település jóval a tatárjárás előtt idegen kézbe került.⁵⁴

A trónküzdelmek során Vid szerepeltetése mellett feltűnő a nemzetség mondai ősenek: Bátor Oposnak gyakori, kedvező megjelenítése is.

A nemzetség felemelkedésére döntő hatással lehetett a mogyoródi csata. Itt a hercegek oldalán a zempléni, nyíri, borsovai és bihari Gutkeledek is résztvehettek. Az említett döntő ütközet előtt László herceg – mint azt a csata helyén épült Szent György apátság is tanúsítja – a sárkányölő lovagszent segítségét kérte maga és serege számára.⁵⁵ S ennél a sorsdöntő ütközetnél is – mint Koppány és István

(Vencelin), Ajtony és István (Csanád) esetében – a kereszténységnek győzelmet adó szent: Szent György segítette a hercegeket (a Jót és a Világosságot) diótlira.⁵⁶

A hercegek győzelme, majd László hatalomra jutása után kialakul László, a nemzeti hős legendája, amelyben a pogány kunok feletti győzelmei révén Szent Györgyhez hasonlóan a keresztény lovagság oszlopa lesz.⁵⁷ Ugyanakkor Szent György legendája közvetlenül is hat Szent László kultuszára. Ez megfigyelhető abban is, hogy a bizánci birodalom határait védő megalomartir szerepében a Szent László legenda falfestményei is a „gyepüvédő, országvédő szentet ünneplik” elsősorban.⁵⁸

Géza fogadalomtéttele alapján épülő váci Szűz Mária egyház kultikus mondája⁵⁹ is kapcsolódik a Szent György és Szent László legenda szimbolikájához.

Ezek után a csatában résztvevő Gutkeledek hagyományában az 1074-es győzelem is Szent György és Szent László személyéhez, kultuszához fűződhetett elsősorban.

Az említett küzdelem, majd László halála után megerősödő lovagkultuszok hatásai elsődlegesen az egyházi névadás terén figyelhetők meg. S mivel a középkorban ezeknek a kultuszoknak a hordozói a különböző névadások⁶⁰, így a Gutkeledeknél a XI–XIII. században esetleg meglevő Szent György, Szűz Mária és Szent László névadások, patrocíniumok nagyobb számú szerepeltetése bizonyíthatja a XI–XII. századtól kiemelkedő jelentőséget kapott nemzetségi kultusz meglétét is.

A hercegeket támogató Gutkeledeknél – a „triumphalis hagyomány” fenntartása révén – a középkor első felében amúgy is főszerepet játszó győzedelmes ideológia ábrázolásai, elsősorban Szent György, de Szent László, sőt Szent Mihály kell, hogy döntők legyenek.⁶¹ (42. kép)

A titulusok kutatása során a bihari és nyírségi dukátusi területen kell megvizsgálunk a Gutkeledek két nemzetségi központjának: Gutnak és Adony-monostorának a korai patrocíniumát.⁶² Vizsgálatunk során azt találjuk, hogy a Nyíradonyban álló közös nemzetségi monostort (*commune in generatione*)

49. HO. VII. 39. reg. 43–45. KARÁCSONYI 1901, 20. — ERDELYI L., A magyar lovagkor nemzetségei 1200–1408, Budapest, 1932, 28. (Továbbiakban: ERDELYI 1932.) — GYÖRFFY 1958, 582.

50. KARÁCSONYI 1901, 21., valamint a királyi földön valószínűleg a sárvári monostor környékén. Maksai Ferenc szerint a Gutkeled nemzetség a XI. században jelent meg a Nyírség belsejében. MAKSAI F., A középkori Szatmár megye. Budapest 1940, 35–36. (Továbbiakban: MAKSAI 1940). Nem fogadható el szerintünk az, hogy a Nyírségben csak a tatárjárás előtt kaptak birtokokat. (SzSzmTO 1 (1970) 27–28.)

51. BALOGH 1956, 7.

52. Képes Krónika. Budapest 1964, 16–17, 57–58, 61, 91, 125–130, 132–135 (Továbbiakban: KK 1964) ERDESZ 1965, 4, 14. — NAGY 1857, 217.

53. KARÁCSONYI 1901, 20, 21.

54. Uo. 20, 66.

55. CSOKA 1967, 538 — MAGYAR 1971, 21, 38. MESTERHÁZY K., DMÉ 50 (1968) 164, 167. felsorolás.

56. MAGYAR 1971, 20–21.

57. HORVÁTH 1928, 11. KK. 191. LÁSZLO GY., AGy 7 (1965) 157–207. — Vö., AAH 20 (1968) 313–342. — Uő., Hunor és Magyar nyomában. Budapest 1967, 134–140. (Továbbiakban: László 1967) — LÁSZLO 1970, 107–118. MAGYAR 1971, 23–25.

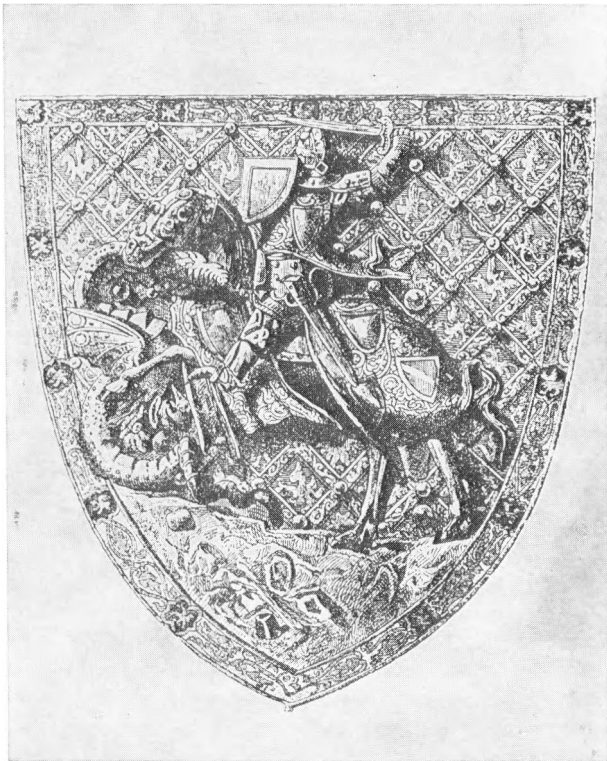
58. SÁNTHA GY., A harcos szentek bizánci legendái. Budapest 1943. 44. (Továbbiakban: SÁNTHA 1943) MESTERHÁZY 1968, 169. LÁSZLO 1970, 108.

59. CSOKA 1967, 557–558.

60. MIKESY S., MNY 65 (1969) 445. — SZÉKELY GY., NyÉ 70 (1970) 201. — MAGYAR 1971, 3–40.

61. BÁLINT 1943, 57.

62. NEMETH P., MFMÉ 2 (1966–67) 129, 132.

43. Sárkánnyal küzdő lovas; XV. századi címer. (Valton nyomán.) — Drachenkampf eines Ritters, XV. Jh. (nach Valton.)

Szűz Mária tiszteletére, míg a Guton álló egyházat Szent Györgynek szentelték. A nemzetségi monostor birtokai Nyíradonyban és Ábrány-Szentgyörgyön voltak.⁶³ A monostor környékén az összes, egymástól már távol eső ágaknak is tulajdonában volt egy-két olyan falu, amelyben a Szent György névadás szerepelt. A Gutkeledék Apaj-ágánál volt Macs-Szentgyörgy,⁶⁴ míg a Farkas ág tulajdonában Gut szerepelt, ahol az említett Szent György tiszteletére emelt templom állt.⁶⁵ A monostor közelében levő Ábrány-Szentgyörgy és Nyírbátor a Báthoriak ősi birtoka között említhető. Az Egyedmonostori ág tulajdonában a közeli Szentgyörgy községet találjuk.⁶⁶ Az István báni ág Adony környéki birtoka Huguaj, ahol ugyancsak Szent György templom áll. Végül a Lotárd ág tulajdonában levő Ófehértó egyháza is jelentős lehet, ahol a Szent György-küzdelem ábrázolása is megtalálható.⁶⁷

A nyíradonyi nemzetségi monostor a XI. század

második felére keltezhető.⁶⁸ Ez a keltezés a közelében levő Gut nemzetségi központ — Németh Péter kutatásai szerinti — XI. századi eredetét még jobban bizonyítaná.⁶⁹ Így végsősoron a Szent László által Mogyoródon emelt Szent György, illetőleg a Géza által Vácon épített Szűz Mária egyházzal közel egykorú a guti Szent György és az adonyi Szűz Mária templom.

Kutatásaink alapján tehát a XII–XIII. században a Gutkeledék több ágánál valóban megfigyelhető a Szent György-kultusz nyoma. A kultusz legerősebben a Nyíradony környéki nemzetségi birtokokon jelentkezik. Ez pedig annak a bizonyítéka, hogy az Árpád-korban a Gutkeledéknél a Szent György-kultusz — a korai hagyomány alapján — kiemelt jelentőséget kapott. S véleményünk szerint ez a kultusz lett az egyik forrása a később kialakuló családi sárkányölő hagyománynak is.

SÁRKÁNYÖLŐ BÁTOR OPOS

A Gutkeled nemzetség Szent György-kultuszának kialakulási idejére — a XI. század végi trónküzdelmek korába — helyezhető el Bátor Opos történeti, illetőleg mondai szereplése.

Ki lehetett a Báthori család XI. századi sárkányölő ősenek tartott Bátor vitéz? Rákóczi Ferenc feljegyzésében — a Báthoriak sárkányölő őseként — szereplő Bátor Opos alakja a XIV. században szerepel gyakrabban a ránk maradt írásos emlékekben. A Képes Krónika írója — Salamon korában — a cséhek ellen vívott egyik ütközetben említi *Bator Opus, Martini filius-ként*. A király és a hercegek Nándorfehérvár ellen vívott ostromában *Obus* néven szerepel. A király és Géza herceg kemeji csatájában *Opus filius Martini et genere Vencellini, miles gloriatus-ként* jegyzi fel ugyanaz a krónikás. A mogyoródi csata után *Salamon cum Opus Martini filio* menekült Mosonba. Végül a nyitrai ütközetben ismét a király oldalán látjuk *Opus milest*.⁷⁰

Ki volt a Vencellin neméből származtatott, Márton fiaként említett *Opus, Obus* vitéz? A történetirodalom igen ellentmondásosan foglalkozik a kérdéssel.

Karácsonyi János⁷¹ — a Képes Krónika alapján — a Ják nemzetség őseinek névsorában az ún. Vencellin nemzetség több tagját — köztük Márton is — felsorolta. *Opus* ebben a névsorban nem szerepelt. *Gerics József* viszont Márton fia Bátor Opost „de genere Vencellini”-ből származ-

63. KARÁCSONYI 1901, 20. MESTERHÁZY 1968, 164.

64. Szabolcs vármegye (Szerk. Borovszky S.) MVV. Budapest é. n. 335. (Továbbiakban: Borovszky). GYORFFY GY., Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. Budapest 1963, 640. MESTERHÁZY 1968, 164.

65. BOROVSZKY 335.

66. MESTERHÁZY 1968, 164.

67. BOROVSZKY 335. — KARÁCSONYI 1901, 20.

68. NÉMETH 1966—67, 129. Nyugaton Gut pusztája és Adony körül a nemzetség egyik legelső XI. századi

telepe állt, míg a keleti megszállás Sárvár vidékéhez kapcsolódott. (MAKSAI 1940, 35.) A Gutkeled nemzetség Szent György patrocíniumos templomaira hoz adatot: JAKÓ ZS., Bihar megye a török pusztítás előtt. Budapest 1940, 264, 342—343. (Továbbiakban: JAKÓ 1940.)

69. NÉMETH 1966—67, 129.

70. KK 1964., 122—23, 127—128, 132, 134, 137.

71. KARÁCSONYI 1901, 244.

tatja.⁷² Ezzel szemben⁷³ Györffy György már a „de genere Vencellini” megjelölést a XIII. századi krónikáiról betoldásának tekinti.⁷⁴ Szerinte Bátor Opos apja, Márton kronológiailag nem egyeztethető Miska fia Mártonnal.⁷⁵ Gericshoz hasonlóan⁷⁶ foglal állást Székely György, amikor történeti személynek fogadja el Bátor Opost. Szerinte „parmi les étrangers, la famille, descendant de Vencelinus a' étaít fait remarquer par la rapidité avec laquelle elle s' étaít magyarisée”.⁷⁷ Székely is Vencelinus dédunokájának (son arrière petit-fils Bátor Opos) tartja. Végezetül Csóka Lajos „bátor Opost”, a *miles gloriosus* XIII. századi költött alaknak véli.⁷⁸

A Képes Krónika leírásainak vizsgálatokor jól megrajzolható Opos alakja. A Krónika szerint Opus a csehek eleni megtorló hadjárat viadalában egy óriás termetű csehek ölt meg és ezért „propter quod memoriale factum semper postmodum apud regem et omnes optimates Hungariae gloriosus emicuit”. Kiemelkedő szerepe volt Nándorfehérvár ostrománál, ahol három nagy vitéz, vakmerő szaracén közül ketőt *ad urbis portas fugavit*. Salamon és Géza között lezajlott kemeji ütközetben „a herceg Péter nevű bátor vitézét is legyőzi párviadalban”. Legjellemzőbb leírás a nyitrai csatában készül róla: „Opus miles electus ex milibus sedens super dextrarium suum irruit super portam civitatis et unum de pugnantis fulminavit. Nitrienses vero de morte socii sui turbati acriter ingemebant, in Opus iaculantes lanceas dextrarium eius interfecerunt. Ipse autem fortiter et resistens illesus evasit.” Visszatértek innen a németek és elmesélték a császárnak Opos bátorságát és hihetetlen erejét a harcban.⁷⁹ Az óriás termetű csehek, a Péter nevű bátor vitéz, a nyitrai hős és a két óriás szaracén legyőzése azt mutatja, hogy Opos személyében egy hihetetlen erejű bátor vitéz, szinte mondai „irreális” alakja tűnik fel.

Ennélfogva jelen esetünkben az Opus (apa-ös) krónikai alakja olyan hőst, illetőleg hősokeket takar, akinek személyében több hagyomány: Boto-Poto, Botond és a korai párviadatok hőseinek jellemzői egyesültek.⁸⁰

Aurai Ekkehard krónikás az 1101-es évnél beszámol egy Boto nevű bajor comes haláláról, akit Oposhoz hasonlóan Bátorinak nevezett a közvéle-

mény.⁸¹ Az Altaichi Évkönyvek és Hersfeldi Lampert Poto néven nevezi Botot. Boto-Poto ugyancsak a Képes Krónika adata szerint a Salamon idejében Magyarországra jött Poth vitézzel azonos.⁸² A krónikás szerint: *Poth enim Teutonice, Latine nuncius sonat*.⁸³ Aurai Ekkehard szerint nálunk hatalmas termeténél fogva a monda régi óriásaival is összetéveszthették. A róla regélő XII. század benne azt a hatalmas bajvivót láthatta, mint amilyen honfitársa (Bátor Opos) is lehetett. Oposról – mint később Toldiról – azt is tartották, hogy nemcsak az öklelőfát, de a mázsás buzogányt is könnyen kezelte. A képzelet egy magyar hős és Boto vitéz hagyományát is összetársította. A Krónikában Opost említik gyakran, míg Pothról senki sem szól Magyarországon.⁸⁴

Sebestyén Gyula szerint Boto és Poth helyett a nép Botondról beszélt.⁸⁵ S véleménye szerint ez a névhasználat segítette a Botond monda alakulását.⁸⁶

A nyelvészeti kutatások szerint a Botond név az Opusnál látott fegyverből, buzogányból alakult ki.⁸⁷ A buzogány, a bárd szerepére jól utal a Képes Krónika Botond története. Taksony vezér idejében... a magyarok bementek Bulgáriába... végül Konstantinápoly ostromához kezdtek. „In obsidione igitur urbis memorate Hungaris constitutis quidam Gregus, sicut gygas, emissus de urbe ad luctandum, cum eo duos Hungaros inpetebat altercari dicens.”⁸⁸ A magyarok közül Botond állt ki a viadalra. Előtte azonban bárdjával nagy nyílást vágott az érckapun. Végül a „vivóteren” rövid tusa: birkózás után földhöz vágta a görögöt és megölte őt.

Ez a népi eredetű Botond történetét Anonymus is említi, de feljegyzésére csak később került sor.⁸⁹ Az Opour (Apor) kapitány alatt harcoló Botond alakját az uralkodó osztály sajátítja ki. Így lesz Anonymus révén a Somogy megye déli részén birtokos nemzetségek feje Botond. S ez a X. századi pogány magyar hős válik a bárdal várkaput bezúzó hős mintaképévé. Az óriás göröggel vívott párviadala a XII–XIII. század hagyományos vítezi tornáinak mintaképévé alakul. Botond mondai testvére – a XI. századi hős Bátor Opos lesz –, aki az óriás csehek, szaracént és több bátor vitézt győzött le párviadalban.⁹⁰

72. GERICS J., TSz 9 (1966) 5.

73. GERICS 1966, 5.

74. GYORFFY GY., TSz 9 (1966) 29.

75. GYORFFY GY., SLÉ 1 (1970) 27.

76. GERICS J., ItK 71 (1967) 592–595.

77. SZÉKELY GY., AH 15 (1969) 231.

78. CSÓKA 1967, 544.

79. KK 1964, 122–123, 128, 132, 137.

80. KÁLMÁN B., *Nevek világa*. Budapest 1969, 37. (Továbbiakban: KÁLMÁN 1969) A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I. Budapest 1967, 161, 167. (Továbbiakban: Etimológiai szótár 1969. BARCZI G., *A magyar szókincs eredete*. Budapest 1951, 10. — GOMBOCZ Z., *Honfoglalás előtti bolgár-török jövevényszavaink*. NyÉ 24 (1960) 20–21, 51. SZÉKELY

1969, 231. MÁLYUSZ 1971, 75–78.

81. MÁLYUSZ 1971, 75–78.

82. KK 1964, 23, 54, 91. — GYORFFY 1958, 574. — MÁLYUSZ 1971, 75–78.

83. KK 1964, 91.

84. MÁLYUSZ 1971, 75–78. MAGYAR 1971, 23.

85. SEBESTYÉN GY., *A honfoglalás mondái*. II. Budapest 1905, 164. (Továbbiakban: SEBESTYÉN 1905).

86. MÁLYUSZ 1971, 77. — MAGYAR 1971, 21, 23. Botond származtatása nem tükrözi a valóságot. GYORFFY 1958, 557. Botond törzsfő létét a helynevek nem igazolják. GYORFFY GY., AÉ 97 (1970) 232–233.

87. KÁLMÁN 1969, 37. — Etimológiai szótár 1969, 353.

88. KK 1964, 96–97. KRISTÓ 1970, 123.

89. KRISTÓ 1970, 124.

Az Opos kérdés további vizsgálata során az is kiderül, hogy a Képes Krónika Salamon-kori hőseinek jelzői állandóak. Ezek a jelzők a krónika más helyén nem fordulnak elő, ezért valószínű, hogy a Salamon és a hercegek harcát ábrázoló naív hősi epika részei lehettek. Opos és a többi hős küzdelmeinek leírása pedig a nagyobb epikus egység kiemelt, krónikába juttatott része volt.⁹¹

A fentiek alapján valóban úgy vélhetjük, hogy Bátor Opos krónikai alakja történeti hőst, hősöket takarhat. A nagyerejű vitéz különleges erejét a róla elterjedt mondai hagyomány is bizonyítja. Hiszen éppen hihetetlen ereje révén terjed el róla az óriásokkal és sárkányokkal történt csatázás híre és hagyománya.⁹²

Végsősoron Bátor Opos (a Bátor Apa-ős) a Báthoriak őisévé akkor válhat, amikor a család a krónikákban, szájhagyományokban ismert „Bátor Apát” saját családi ősenek teszi meg, főként a Bátor jelző alapján. S ez a névösszekapcsolódás legkorábban a XIV. században történhetett meg.

BÁTOR OPOS SÁRKÁNYÖLŐ HAGYOMÁNYÁNAK KIALAKULÁSA

Mint láttuk, Bátor Opos igen sokrétű, összetett hagyomány és monda központi alakja. Így személyében a pogány néphagyomány hősenek, Botondnak több vonása is fellelhető. Vitézi küzdelmei és párviadalai a népi hős küzdőerejének, birkózóviadalának későbbi, szinte „költői” átformálása.

Ez a rettenthetetlen lovagi hős – párviadalai révén – a XIV. század eszményalakja is lesz. Ugyanakkor kutatásaink szerint a XIV. századi adatok azt mutatják, hogy 1358 után a Báthoriak sárkányölő lovagősenek szerepét is felveszi.

A történeti forrásadatok tanúbizonysága szerint a mondai sárkányölés helyét: Ecsednek egy birtokrészét – Vak Dorog hűtlen fiaitól – csak 1317-ben kapják meg a Báthoriak. Öt évvel később Vak Dorog

leányainak részét veszik meg. Néhány évvel később a Kántor–Jánosz, illetőleg 1337-ben a Mikolay családtól szereznek ecsedi birtokokat.⁹³ A XIV. század elejétől lassan a teljes ecsedi birtok tulajdonosai lesznek. S az ecsedi láppal körülvett birtokokon – királyi engedéllyel – Hűségvárat építenek 1325-ben.⁹⁴

Erre az időre Nyírbátor környékén – számos birtok mellett – megszerzik Fejértó (Ófehértó) és Pócs birtokokat. A többi nemzetségtag rovására Ecsed és Nyírbátor körül egyesítik birtokaikat, amelyek a XV. századra hatalmas uradalommá nőnek.⁹⁵

A Hűségvár urait előbb I. Károly, majd Nagy Lajos több támogatással és privilégiummal teszi kiváltságosabbá.⁹⁶ Így a fontos 1330-as Bátor mezővárosa számára nyújtott kiváltságlevelet előzi meg egy 1326. évi királyi okirat. Ez a Gutkeld nembeli Báthori család ősenek mondja az I. István mellett Koppány ellen harcoló Wasserburgi Vencelint. S ez az ős kapta volna I. István királytól Nyír-Bátor, Rakamaz, Pócs, Ábrány és Nyíregyháza nevű falvakat.

A történeti irodalom hitelesen megállapította azt, hogy ez az okirati bejegyzés hiányzik az eredeti (1326-os) oklevélből.⁹⁷

Megközelítőleg mégis mikor történhetett ez a bejegyzés és milyen, további érdekek adhatták indító okát? Erre adhat részben választ a Báthoriak XIV. század eleji felemelkedése.

A XIII. századi birtokadomány után is még kisbirtokos Báthoriak, a XIV. század elejétől az ország nagybirtokosaivá lesznek.⁹⁸ Ugyanakkor a már nagy birtokokkal és András váradi püspök révén jelentős befolyással rendelkező Báthoriak az 1327-től kezdődő általános birtok és az ősi juss igazolásakor „újgazdagnak” is számíthattak volna. Viszont a nemzetség kiemelkedő tagjai a XIII. században az ország legfőbb zászlósurai, hercegei voltak. Ezek, valamint az előkelő rangos nemzetségi ős: Vencelin visszamenőleg igazolták a Báthoriak „ősi” származásának hitelét, valamint az 1279-es birtokadomány jogos tulajdonba való kerülését.

90. MÁLYUSZ Elemér kitűnő megfigyelése az, hogy Botond és a görög vitéz küzdelme nem lovagi párharc, hanem paraszti birkózás. (MÁLYUSZ 1971, 103) Boto-Poto-Botond vitéz küzdelmei szerintünk Bátor Opos párviadalához kapcsolódnak. Bátor Opos küzdelmei a csehvel pedig — a Szent László legendák ábrázolásain jelentkező birkózási motívumok után — a késői Toldi monda, majd a Báthori Gábor monda alapelemeivé válik végsősoron. Ezek a küzdelmek pedig a sáman, illetőleg a táltosküzdelmek honfoglalástól napjainkig történő megmaradását bizonyítják.

91. A Magyar Irodalom Története 1. (Szerk. Klaniczay Tibor) Budapest 1964, 27, 30—32.

92. SEBÉSTYÉN 1905, 159. — KK 1964, I. 30, II. 23, 54, 92. Herman lovag fehér pajzsán aransárkány látható.

93. KARÁCSONYI 1901, 28, 29. Maksai Ferenc szerint már „megalakulásától” fogva a nemzetség birtoka. A Báthori család „ratione proximitatis” kapta.

94. ENTZ G.—SZALONTAI B., Nyírbátor. Budapest 1969, 8. (Továbbiakban: ENTZ—SZALONTAI 1969) BALOGH 1956, 10. szerint már 1311-ben, míg KARÁCSONYI 1901, 27. szerint csak 1335-ben kapnak engedélyt a várépítésre.

95. KARÁCSONYI 1901, 27—32.

96. BALOGH 1956, 7—8.—ENTZ—SZALONTAI 1969, 6—7.

97. Fejér Codex VIII. 5. 160. — GYORFFY 1958, 582. — MÁLYUSZ 1971, 69. — KARÁCSONYI 1901, 19.

98. Báthori Bereczk fia II. János szatmári és aradi főispán (Karácsonyi 1901, 26) testvére I. Miklós csongrádi főispán és szegedi várnagy (Uo. 27.). Testvéruk II. András 1329—1345 között váradi püspök (Uo. 26.), valamint DERCSENYI D., Nagy Lajos kora. Budapest e. n., 66, 123. (Továbbiakban: Dercsenyi.) Kiemelkedő politikai és egyházi szerepére KARÁCSONYI 1901, 28. és LEVARDY F., MÉ 12 (1964) 176—177. utal.

Az idegen nemzetségből való származásuk folytán pedig egy német X. századi ős nehezen ellenőrizhető leszármazottaiként, mint igen előkelő és kiváltságos birtokosok szerepelhettek.

Ez az eset nem volt egyedülálló, mint azt Gutkeled Joachim bán, hozzá mindenben méltó társának: a nagyhatalmú Hédervári Henriknek őskeresése is mutatta. Az 1274-ben meghalt Henrik bán nemzetségét a XIII. század krónikása a valóságnál másfél évszázaddal korábbról: Géza fejedelem idejéből származtatta.⁹⁹

S az is általános, hogy a nagyhatalmú, felemelkedő nagybirtokos nemzetségek – a Báthoriakhoz hasonlóan – az idegen nemzetiségű őszüket javarészt a X. század végén találták maguknak.¹⁰⁰

A Báthoriak ősválasztásában segítségül lehetett az 1358-ban írt Képes Krónika amelyben Bátor Opos szerepelt Márton fiaként, aki viszont Vencelin unokája volt. Így Vencelin személyében végsősoron a X. század végi előkelő, birtokszerző őst, valamint dédunokájában: a vitéz Bátor Oposban a Báthoriak igen vitéz és tekintélyes családi őszüket találták meg. S mivel a királyi udvarban – éppen a Krónika révén – ismert lehetett Bátor Opos története, azért választották meg dédapját nemzetségősükné.

Véleményünk szerint az 1326-os oklevélbe történő betoldás a Képes Krónika nyomán történhetett, ami révén természetesen Bátor Opos neves családi őszüké vált. Ebben az időben a Báthoriak – igen ősi származásuk mellett – a Gutkeled nemzetség régi jogos birtokának (Bátor, Pócs stb.) visszaszerzését és megtartását kívánhatták igazolni. Az ekkor felemelkedő Báthori család Opossal kapcsolatos sárkányhagyományának kialakulása viszont elsősorban a nemzetségnél meglevő – a XIV. század elején újra megerősödő – Szent György-kultusz hatására történhetett.

A BÁTHORIAK ŐSE: SÁRKÁNYOLÓ BÁTHORI ANDRÁS

Bátor Oposnak a csehek elleni küzdelemben végrehajtott vitézi tettei nem véletlenül kerültek a Krónikába. Mint ahogyan az sem véletlen, hogy Bátor Opos éppen a XIV. században lesz a Báthoriak őse. Hiszen közvetlenül a XIII. század végén vívott cseh háborúban a Báthoriak igen tevékenyen vesznek részt.

A XIV–XV. századi, illetőleg a későbbi korok krónika és történetírói éppen ezeket a „háborús ese-

ményeket” keverték a XI. századi – Salamon koráról szóló – Képes Krónikában szereplő betoldásokkal.

Vizsgált anyagunk szerint a Gutkeled nemzetséghez tartozó Báthori család első említése a XIII. század második felében – főképpen a cseh háborúkkal kapcsolatban – történik.¹⁰¹ Viszont a család ismert őse: András (aki még Rakamazinak nevezte magát) már a XIII. század első felében élt.¹⁰² Róla mondta Szirmai Antal, hogy „legelső András” V. István király alatt,¹⁰³ mivel igen Bátor-szívű vitéz és amint a Kolozsmonostori Konventbe a Báthory nemzet sorába írva vagyon: „*mikor Otaker Magyar Országot rablana, egi nagi chiehhel bajt vett, es meg eolte volt, Bátornak nevezetett és a Királyt is Rapeka vizénél Ottakerrel tartatott ütközetbe így bátorította: ne félj Király Uram Bátor András bátoritnya szivedet!*”

A fenti leírást a XI. században szerepeltetett Bátor Oposnak – a csehek ellen vívott párviadalával kell összehasonlítani. A Képes Krónika írója szerint ugyanis a „... cseheket eltöltötte a gögöség, betörték Trencsén városa felé, majd emberekől és barmokból nagy prédát ragadozva, elvonultak. A király és a herceg... seregeikkel betörték Csehországba. Ott Márton fia Bátor Opos viadalban nagy vitézül leterített valami óriás termetű csehet; ezen emlékezetes tettéért azután a király és a magyar főemberek nagy becsületben tartották.”¹⁰⁴

A két leírás meglepő egyezéseket mutat, hiszen hasonló motívumok szerepelnek bennük: a csehek rabolják Magyarországot, s a velük szembenálló magyarok közül András és Bátor Opos is egy nagy csehvel vív párviadalt, amelyben megöli ellenfelét. S kiemelkedő tettükért mindkettő jutalmat és megbecsülést kap.

A történeti tény az, hogy a Gutkeled nemzetséghez tartozó I. István¹⁰⁵ országbíró és szlavón herceg fiát, Joachimot jellemezték erős „csehellenességgel”. Joachim Magyarország első főuraként 1275-ben teremt meg – az Ottokár ellen irányuló – Magyarország és Habsburg Rudolf között kötött szövetség alapját.

Karácsonyi János azt is említi, hogy a Báthori-ág története éppen az 1277-ben vívott csatával kezdődik, amelyben az Apaj István ágbeli Joachim bán életét veszttette. Ugyancsak ők 1278-ban a csehek ellen vívott morvamezei csatában is igen vitézül küzdenek.¹⁰⁶ S vitézségükért kapja éppen András fia Bereck 1279-ben adományul Kun Lászlótól Bátor és Kisbátor nevű birtokokat.¹⁰⁷

99. MÁLYUSZ 1971, 70.

100. Uo. 53–83.

101. NAGY 1857, 217–218. — KARÁCSONYI 1901, 24. ENTZ—SZALONTAI 1969, 6. — BALOGH 1956, 7.

102. NAGY 1857, 218.

103. SZIRMAY 1810, 74.

104. KK 1964, 122–123.

105. KARÁCSONYI 1901, 61. — ERDÉLYI 1932, 28.

106. KARÁCSONYI 1901, 24, 63.

107. ENTZ—SZALONTAI 1969, 6.

A XVIII. századi szerző, Vályi András már erősen archaizál. Az említett András fia Bereczkre vonatkozatható eseményeket Vak Béla (?) korába, azaz a XII. századba helyezi.¹⁰⁸ A XV. századi reneszánsz íróktól: Túróczitól és Bonfinitól veszi át ezeknek a vitézi küzdelmeknek a leírását, amelyek után „igen sok várost és falut kapott a Báthoriak őse.”¹⁰⁹

Az is történeti tény, hogy az 1278-ban vívott döntő ütközetben résztvevők közül többen kaptak vitézségükért birtokadományt, címet és más kiváltságokat. Így a Báthoriak XIII. századi szerepére vonatkozó ellentmondásos adatokat jól egészíti ki az Irinyi nemzetség helyzete az 1278-as ütközet után. Tudomásunk van ezidőből arról, hogy a Morva folyó mellett IV. László király „bámulva csodálta, hogy Vid (Irinyiek őse) és testvére László a cseh királyt, Ottokárt földre terítette és Marcellinus fiát fogságba vetette. A csata után vitézségükért a szatmári Irin földet kapták, amelyről irinyi Irinyieknek hívták őket.”¹¹⁰ Az Irinyiek ekkor olyan címet is kaphattak, amelyben az említett csatajelenetre utaló címerkép van.¹¹¹

Fontos adat az, hogy Szendrey Zsigmond a történeti népmondáink rendszerezésénél¹¹² azt próbálja bizonyítani, hogy a Báthori család őse – a mondák szerint – Salamon uralkodása alatt – egy cseh bajnok legyőzése után nyert nevet és címet.¹¹³ Viszont a Báthoriak cseh küzdelmek utáni új címeradományozásáról sincs közvetlen tudomásunk. Ennek ellenére feltételezhető lenne, hogy a morvamezei csatában résztvevő Báthori ős – Przemysl (Ottokar) legyőzésekor – a cseh király, illetőleg valamelyik főnemesének címerpajzsában szereplő, veresben három fehér jobb oldaléket kapta volna címerképül.

A német eredetű¹¹⁴ Gutkeled nemzetség címerében azonban már a XIII. század elején szerepelnek az említett oldalékek.¹¹⁵ Ez bizonyítja azt, hogy a nemzetségi címerben a XII. században, de talán a XI. században már megvolt a jelzett három fehér jobb oldalék.¹¹⁶ S a nemzetség bevándorló tagjai valószínűleg már Németországból hozhatták magukkal ezt az ott igen jellegzetes címerábrázolást.

Összefoglalva a mondottakat, végsősoron úgy tűnik, hogy a XIV. századi krónikaíró a XI. századi trónharcok írásakor a közelmúlt (XIII. század végi)

harcait, illetőleg a cseh háború eseményeit közvetlen hagyomány alapján használhatta fel. Így Bátor Opos személyének megformálásakor – az ősi eposz részei mellett – saját korának hagyományait is feldolgozta. A hősök küzdelmének jellegzetes vonásai – a Bátor jelző révén főképpen – őt is, mint később a XV. századi írókat is megihlette. A XV. századtól kezdve a történetírók helyettesítették a Báthoriak ismert őseit: Báthori Andrást – különböző mondák, források alapján – a XII–XIII. századi trónharcokba, (főként a Bátor Apa-ős értelmezése révén). A későbbi időben az „óriás csehvel való párviadal” motívuma szinte hagyományos formulaként öröklődött a különböző történeti mondákban. (Toldi stb.)

Valójában pedig az történt, hogy a csehek ellen vitézül harcoló Báthori ősök: András és főként Berecz sikeres harcaik eredményeképpen kapták Bátor és Kisbátor birtokokat. A helységek (Bátor) nevééről a XIII. század végén, illetőleg a XIV. század elején vették fel a Báthori nevet. A névvel kapcsolatban a XIV–XV. században – a birtokadomány ősiségének, a családi régi származásának igazolására alakultak ki különböző mondák, legendák, amelyekbe a XI. századi mondai Bátor Opos történetét is bekapcsolták.

Végsősoron azt is mondhatjuk, hogy a történeti események (cseh háborúk stb.) a Gutkeledék és a Báthoriak címerében szereplő három oldalék révén, valamint a nemzetségnél a korai időtől (XI–XIII. század) meglevő Szent György-kultusz hatására jött létre a sárkányölő mondák ezen változata is, amelyben a Báthori család őseként, András is párviadalban győz az ecsedi lóp félelmetes sárkányán.¹¹⁷

A BÁTHORIAK SÁRKÁNYÖLŐ HAGYOMÁNYA ÉS A XIV–XV. SZÁZADI LOVAGKULTUSZOK

A Báthoriak sárkányölő hagyománya a XIV–XV. században újjáalakuló lovagkultuszok hatására formálódik a hagyomány XVI. századi végleges kialakítása felé.

A Szent György legenda sárkányölése mellett Magyarországon már a XIII. századból ismerünk olyan ábrázolást, ahol egy gyalogos páncélos lovag megív a sárkánnyal.¹¹⁸ Ennek ellenére a Báthori család

108. VÁLYI A., Magyarország leírása I. Buda 1796, 143. (Továbbiakban: VÁLYI 1796). BÉL MÁTYÁS K., Antonii Bonfinii Rerum Ungaricarum libri XLV. ab origine gentis ad annum 1495. Lipsiae (Lipcse) 1771. 181. (Továbbiakban: BONFINI 1771.)

109. BONFINI 1771, 181. — VÁLYI 1796, 143.

110. SZIRMAY 1810, 32.

111. NAGY I., Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. Pest 1859, 247–248. (Továbbiakban: NAGY 1859.)

112. SZENDREY ZS., Etn 36 (1925) 48–53.

113. SZENDREY 1925, 52. A cseh rokon címerekre ld. ERNYEY J., Etn 17 (1906) 134.

114. MALYUSZ 1971, 58. — GYORFFY 1958, 1, 15.

115. CSEGHEŐ G., A Gutkeled nemzetség címere. Turul 1891. A 12. laphoz csatolt melléklet (1–2. sz. ábra). (Továbbiakban: CSEGHEŐ 1891) CSOMA J., Nemzetségi címerek. Ért. Tört. Tud. XIX. Budapest 1904, 3–23. (Továbbiakban: CSOMA 1904.)

116. GYORFFY 1958, 15.

117. SZIRMAY 1810, 79. A Gutkeled nemzetség ősi címere: veres mezőben három ezüst oldalék, sisakdísz a pajzsalak, veres zárt szárnyra illesztve. Takaró veres-ezüst. (CSOMA 1904, 82.)

118. GEREVICH L., MÉ 20 (1971) 92, 98. Tigris és sárkány küzdelmét ábrázolja BALTRUSAITIS 1955, 215. A gyalogos pajzsos vitéz sárkányküzdelmére ld. Champeaux 1966, 69. és 73. kép, valamint CROZET R., L' art roman en Saintonge. Paris 1971, 72. kép.

Ecseddel kapcsolatos sárkányölő mondájának történeti kialakulását – a már tárgyaltak alapján – a XIV. századtól kell számítanunk. A Báthori család a sárkányölés legendájának helyét: Ecsedet és közvetlen környékét az ott főbirtokos Mykolai családdal folytatott hosszú birtokharc után szerzi meg véglegesen.¹¹⁹ Ellenfelüknek, a Mykolai család tagjainak sorában – az 1326-ban megalakult – Szent György társaság egyik befolyásos lovagja is szerepel.¹²⁰ A Báthori családnak ekkor lehetett szüksége birtokszerző jogok igazolásául az ősi Bátor Opossal kapcsolatos XI. századnak tartott sárkányölő monda kialakítására és felhasználására.

Ezt a hagyományukat – mint már láttuk – az Árpád-kori Szent György-kultuszhoz fűződő kapcsolatuk révén hozták létre, olyanképpen, hogy a XIV. század elején – a Szent György és a Szent László kultusz újjáteremtése idején – a nemzetség és a Báthori család régi keletű kultuszélete is nagymértékben átformálódik. Hiszen ebben az időszakban válik az Anjou-politika támogatójává Károly Róbert trónharcaiban közvetlenül résztvevő II. János, I. Miklós és Lőkös, valamint a lovagszentek kultuszának egyházi ápolásában jelentős szerepet betöltő váradi püspök: Báthori András.¹²¹

A Báthoriak hagyományáival megegyező lovagi fel fogást tükrözi az 1326-ban megalakuló Szent György társaság. Az újjászervezett kultuszra az is jellemző, hogy a már jellegzetesen magyar Szent György és főképpen Szent László tisztelete terjed el.¹²² A magyar Anjouk Árpád-házi származását pedig a régi magyar hagyományok, valamint „a szent és a lovag ideális összeolvadása” révén létrejövő Szent László kultusz lesz hivatott ideológiailag támogatni.¹²³

A Bátor Opos és Báthori András vonatkozásában említett és az Anjouk udvar lovagi életére jellemző tornaviadatok kialakulása 1318-tól számítható.¹²⁴ Ekkor jöttek létre – a lovagi életformák ideológiája mellett – a lovagi külsőségek: sisakdísz,¹²⁵ különböző fegyverzet stb. S ettől az időtől kezdve szükség-szerűen – a nagyrégi nemzetségek családokra történő bomlási folyamatában – a jellemző heraldikai szimbólum is¹²⁶ megjelenik.

A kialakuló lovagi ideológia terjesztését és tanítását az Anjouk díszes Legendáriuma is szolgálja. A Legendáriumot Nápolyba vivő I. Károlyt az ország

zászlós uraival együtt Báthori András váradi püspök is elkíséri.¹²⁷

Az Anjouk udvarának hatására láthatólag fellendülő lovagkultuszok (Szent György stb.) hoznak több sárkányölő hagyományt a felszínre. A XIV. század elejéről származik a Hontpázmány nemzetséghez tartozó Lampert országbíró pecsétje is, ahol a madáralakú, kétlábú sárkányt látjuk, amint fejét egy félhold üresedésébe felynyújtja.¹²⁸

Erre az időre – a Gutkeledéknél tapasztalható Szent György kultusszal szemben – Magyarországon egyre jelentősebbé válik Szent László tisztelete. Különösen Nagy Lajos 1342. évi koronázása után, mivel a király első útjaként a lovagszent sírjához megy Nagyváradra. Ez az út a király számára a már jellegzetesen magyar „politikai és a lovagideál” választását is jelenti. Váradi Szent László sírjával, Erdély és Magyarország fontos összekötő útvonala miatt is az Anjou-kori kultúra egyik legfontosabb álmomásává válik. A váradi püspökség élén 1345-ig a székesegyház egyik újjáépítője: Báthori András áll.¹²⁹

A XIV. század második felétől a művészeti alkotásokon nagyszámú ábrázolással jelentkező sárkányölő motívum a kályhacsempeken is feltűnik. Ezek a formák lesznek előkészítői a XV. században kialakuló, s főleg a Zsigmond-kori Sárkányos-társaság szellemében fogant kályhacsempe-körnek is.¹³⁰ A társaság 1408-ban alakult meg az őssárkány követői: a pogány hadak és szakadárok ellen. A rend tagjai jelképül a körré görbült sárkány jelét viselték.¹³¹ S a társaság megalakítása a XV. századi Szent György kultusz újjáteremtését is jelenti.

Báthori István, mint országbíró a Sárkányrend előkelő tagjai (22 fő) között szerepelt. 1444-ben mint a Szent György zászló őrzője esik el a „török sárkánnyal” vívott várnai ütközetben. Fia, II. István országbíró 1479. október 13-án Szent György lovag módjára győz a „török sárkány” felett, Kenyérmező-nél. S mint a győztes I. István, Csanád, I. László, vagy II. Henrik¹³² a győzelem emlékére építi a Szent György és a Szűz Mária tiszteletére a nyírbátori ref. templomot.

A régi nemzetségi központok patrocíniumai: a guti Szent György és az adonyi Szűz Mária – az ősi nemzetségi hagyomány nyomán – újra felelevenednek. Felszínre jutásukat a nyírbátori obszer-

119. KARÁCSONYI 1901, 27–28.

120. SZIRMAY 1810, 209.

121. DERCSÉNYI 26, 66, 86, 87, 123.

122. LEVÁRDY 1964, 174.

123. DERCSÉNYI 54. SZÉKELY 1970, 202–203. A XIV. század elejére jellemző, hogy a magyar királlyá koronázott ifjú Vencel a László nevet vette fel... az ellenlábasává lett polgárság vezetője is, Werner fia László nevet viselt. Budán 1333-ban Szent László oltár volt, míg a pécsi egyetemen tartott Szent László ünnepi prédikáció is fennmaradt. A bécsi egyetem magyar akadémiájának védőszentje ugyan-csak László király volt. I. Lajos király udvara a László-kultusz centruma volt.

124. VAJAY SZ., LK 40 (1969) 282.

125. Uo. 279. CSOMA 1904, 81. szerint a Gutkeled nemzetség legrégebbi sisakdíszé Báthori István pecsétjénél szerepel 1437-ből. A sisakokon és a lovagkor fegyverein – a különböző szörnyalakok ábrázolása mellett – fontos szerepet kap a sárkányküzdelem ábrázolása. SÁLZLE 1965, 404–426.

126. VAJAY 1969, 282.

127. LEVÁRDY 1964, 161–213. — Uo. 177.

128. Lampert országbíró 1313. szept. 29-én kiadott okleveléről függ.

129. DERCSÉNYI 54, 66.

130. HOLL I., BpR 18 (1958) 234, 244, 245, 246.

131. BARANYAI B., Sz 60 (1926) 561–592, 681–720.

132. MAGYAR 1971, 20–25.

44. Báthori Miklós váci püspök címere. 1485. (Kalmár-Szalontai nyomán.) – Wappen des Vácer Bischofs Miklós Báthori.

váns ferencesek is segíthették. Hiszen az ő XV. századi térítőjelképük – a Napbaöltözött asszony mellett – éppen a Szent György.¹³³

A nyírbátori építkezés emlékét – a várkastély sár-

kány és Szent György ábrázolásos kályhacsempéi mellett – a ref. templom falán is több sárkányos címer jelzi. Ezekben a címerekben pedig a sárkányölő XV. századi hagyomány reneszánszkori kialakulása figyelhető meg. Mégpedig először a reneszánsz humanista: Báthori Miklós váci püspök címerében kezd a Báthoriak kialakult sárkányos mondája formát ölteni. Az ő címerében levő címerpajzs veresben három fehér jobb oldaléke helyett a „farkasfogak” jelennek meg.¹³⁴ (44. kép)

A Báthori család kiemelkedő tagja – a humanizmus első számú magyarországi képviselője –¹³⁵ Corvin Mátyáshoz hasonlóan a régmúlt idők (sárkányölő) hőseiben keresi őseit. A rajta keresztül kifomálódó hagyomány teljesedik a XVI. század elején Báthori István nádor címerében, amikor a címerpajzsban a farkasfogak helyett már sárkányfogak kerülnek.¹³⁶ Jelezve azt, hogy a Báthoriak őse sárkányölő vitéz volt. S egyben ez lesz bizonyítéka a Báthori sárkányölő hagyomány végső kialakulásának.

Összefoglalva a Báthoriak sárkányölő hagyományáról mondottakat, megállapítható a XI. századi Szent György kultusz megléte és továbbélése az Árpád-korban. A Szent György társaság megalapítása, valamint a váradi Szent László kultusz nyomán a Báthoriak sárkányölésének hagyománya a XIV. században jön létre. A XIV. századi felemelkedés során, a régi mondai ős: Vencelin hagyományának kialakítása 1358 után a Bátor Opos monda létrejöttéhez vezethetett. A XV. században újra megerősödő sárkányölő kultusz, valamint a reneszánsz címer és névmagyarázó mondák adják a Báthoriak sárkányölő hagyományának végső formáját. S ez a kialakult hagyomány a XV. századtól kezdve egészen a XX. századig a család őset: Bátor Opost, illetőleg Bátor Andrást tartja sárkányölőnek. A XX. század népha-

133. Ez a felfogás látható Giorgione da Castelfranco (1477/78–1510) képén, ahol az oltáron levő Szűz Mária előtt Szent György lovag és Szent Ferenc áll a huszitizmus és a török pogányság elleni térítő és fegyveres harc egyházzvédő szimbólumaként.

134. A címerkép átalakulása világosan követhető. CSERGHÉŐ 1891, 12. CSOMA 1904, 76–77. szerint a legrégibb erre vonatkozó pecsét, Leustách — János fia — pecsétje 1236-ból, melyen két jobb és két bal oldali, egymásba nyúló nyomott ék van. István szlavon bán pecsétjén (1250–1259) két bal oldalék szerepel. A XV. századra megszűnnek az ellenékek. (i. m. 77.) Értékes adat, hogy Anarcsi Tegzes Péter 1462-ben a három jobb oldaléket használja, de 1469-ben már három bal „farkasfogát” ábrázoló címerrel pecsétel. (i. m. 78.) Ez a „farkasfog” szerepel Báthori Miklós váci püspök címerében is a XV. sz. második felében.

135. Antonio Bonfini: Mátyás király (10 könyv a magyar történetből). Budapest 1959, 340. (Továbbiakban: BONFINI 1959) szerint Mátyás királynak leghőbb vágya volt utánozni, a rómaiakat, akikkel állandóan versenyzett. (Ézért szívesen vette, ha nevét Corvinus nemzetségből származtatták.)

136. BONFINI 1771, 4. Báthori István vajdáról írja, hogy ... Stephanus Báthori Dracorum transalpinorum Dux gestorum bellorum gloria ... a kenyérmezei ütközetben Szent Györgyként győz ... (A népszerű lovagszent ünnepe idején győzött Rozgonyi Sebestyén a csehek ellen.) Bonfini, 1959, 102–103.) A cseh háborúkkal kapcsolatban a Képes Krónika írójára a XIII. század végi küzdelmek hatottak. Thuróczi ebből a krónikából használ fel részeket. Történeti művét Bonfini — saját korának cseh eseményei révén — írja át. (JUHÁSZ L., Thuróczy és Bonfini krónikájának összehasonlítása Zsigmondtól Mátyásig. Szeged, 1938, 5–103.) A kor felfogása nyomán a mondai Bátor Opos ilyen jellegű vitézi tettei a XV. században is különleges jelentőséget kapnak. A sárkányölő monda reneszánsz hatásra történő végső címer megfogalmazása II. Ulászló — a Gutkeled nemzetséghez tartozó — Butkay... családnak történő címeradományában is megfigyelhető. (CSOMA 1904, 80.) A három ezüst sárkányfog — az ugyancsak a XV. század végén és XVI. század elején élt (†1530–35) — Báthori István nádor címerében található meg. (NAGY 1857, 217.)

gyománya már a XVII. században élt Báthori Gáborhoz kapcsolta a sárkányölést. Báthori Gábor alakjában – a Toldi, a Kinizsi mondák mellett – a táltoshagyomány alakja nyomán a régi pogány kép-

zetek öröksége hagyományozódott. S éppen ez a késői Báthori mesekincs bizonyítja a magyar néphit hagyományőrző és összesítő erejét.¹³⁷

Magyar Kálmán

LA TRADITION D'ASSOMEUR DE DRAGON DES BÁTHORI

En 1969, au cours des fouilles du chateau-fort de Nyirbátor, on a trouvé un carreau de poêle datant du XVe siècle et représentant un dragon à crête et St. Georges.

Dans les années 1480, après la victoire de Kenyérmező, István Báthori, voivode, faisait construire une église en l'honneur de St. Georges et de la Sainte Vierge. Dans le chateau-fort construit en même temps que l'église, sur les poêles installées dans le chateau, ainsi que sur tous les oeuvres architecturaux et d'art décoratif des Bathori, apparurent des figurations représentant la tradition d'assomeur de dragon datant du moyen âge, de la famille Bathori.

La première tradition de la famille est mentionnée par Ferenc Rákoczi II. Selon lui c'est la tradition familiale des Bathori qui a conservé jusqu'au XVIIIe siècle que l'ancêtre familial du XIe siècle fut Bátor Opos, l'assomeur de dragon. (C'est à la suite de l'abattage du dragon d'Ecsed que s'est établie l'armoiries Báthori avec les trois dents de dragon.) La tradition rapporte également que Vid, de la lignée Gutkeled, était également assomeur de dragon au XIe siècle. Selon plusieurs auteurs, le premier encêtre connu de la famille, Báthori András, qui vécut au XIIIe siècle, était également un héros assomeur de dragon.

C'est la légende populaire de Szilágyosmlyó qui a gardé la plus précieuse et la plus complète tradition sur l'abattage de dragon des Bathori. Dans cette légende, l'héros du nom Bátor, combat le dragon à sept têtes et lui taille un gros morceau de la mâchoire avec trois dents. C'est ce que représente les armoiries Bathori de fin du XVe siècle et des XVI et XVIIe siècles.

Les conteurs du XXe siècle, de Nyirbátor, sont d'avis

que c'est le prince Báthori Gábor du XVIIe siècle qui fut assomeur de dragon. Dans ce combat mythique avec le dragon, les éléments principaux apparaissent sous formes de duel avec le dragon, de personnification du dragon et de combat à l'aide de massue.

Au XIe siècle existait le culte St. Georges qui s'est établi dans la lignée de Gutkeled, et continuait à vivre à l'époque d'Árpád, alors que la Société St. Georges est fondée en 1326, et la tradition d'assomeur de dragon des Báthori s'établit, par suite du culte St. László de Várad, au XIVe siècle.

Au cours du relèvement de la famille, au XIVe siècle — suivant l'ancienne légende — c'est l'établissement de la tradition de l'encêtre Vencelin, après 1358, qui a pu conduire à l'établissement de la légende Bátor Opos. Le culte d'assomeur de dragon prenant un nouvel élan au XVe siècle, ainsi que l'armoiries renaissance et les légendes explicatives relatives aux noms, tout ceci constitue la forme finale de la tradition d'assomeur de dragon des Báthori. C'est cette tradition qui, à partir du XVe siècle jusqu'au XXe siècle, affirme que c'est l'ancêtre de la famille: Bátor Opos, c'est-à-dire Báthori András, qui est l'assomeur de dragon.

La tradition populaire du XXe siècle attache l'abattage de dragon au nom de Báthori Gábor qui vécut au XVIIe siècle. Outre des légendes Toldi et Kinizsi, et à la suite de tradition de chaman, ce sont les traditions d'anciennes images païennes qui prennent figure en la personne de Báthori Gábor. (Le combat entre l'Ombre et la Lumière, entre le Bon et le Mauvais, etc.). Et ce tardif trésor de légende sur les Báthori prouve la force que représente la croyance populaire pour garder et synthétiser les traditions.

K. Magyar

137. A Báthoriak sárkányölő hagyománya olyan kutatási alapot ad, amely a Szent György és főképpen a Szent László kultusz további vizsgálatát igényli